

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕСЕТИ

КЪМ ИСТОРИЯТА НА ОСВЕЩАВАНЕТО НА ТРИПРЕСТОЛНА ЦЪРКВА В ИМЕТО НА ПРЕОБРАЖЕНИЕ ГОСПОДНЕ, ПРЕДТЕЧА КРЪСТИТЕЛ ЙОАН И АРХАНГЕЛ МИХАИЛ В КОЛОНИЯ БОЛГРАД (Бесарабия, 15 октомври 1838 г.)

Савелий Новаков

Неотдавна ние намерихме извънредно важен за изучаването на историята и културата на българския народ документ, който не се е публикувал досега. Става дума за «Рапорт на старши на българските колонии (в Бесарабия — Н. С.) протоиерей Александър Савицки до архиепископ Кишиневски и Хотински Димитър за завършването на строителството на каменна трипребстолна църква в името на Преображение Господне, Събора на Предтеча Йоан и Събора на Архангел Михаил в колония Болград и готовността и към освещаването». Документът е с дата 12 октомври 1838 г.¹

Завоюването на балканските страни от турските завоеватели (II половина на XIV в.) и установяването на жестоко политическо, национално и религиозно потискане са сложили начало на бягството от своите етнически земи и принуденото преселване на хиляди семейства българи, сърби, гърци, албанци и други православни християни. Най-заплашителни мащаби то е придобило през първата третина на XIX в. по времето на Руско-турските войни 1806-1812 и 1828-1829 г. и след тях, когато от българските земи на Османската империя в границите на югозападните краища на Руската империя са се втурнали две големи вълни от бежанци и принудени преселници (българи, гагаузи и други). Царското правителство е заселило бежанците, спасяващи се от жестоките разправи на Портата, в Бесарабия, присъединена към Руската империя.

Тук, в южната част на междуречието на Прут и Днестър, в Буджакската степ, съвсем празна след преселването оттук през 1807 г. на остатъци от татарските орди в Крим и на Кубан, през 1808-1813 и 1828-1831 г. са били настанени повече от 9 хиляди семейства, над 50 хиляди човека.

Със специален указ «За поселяването на българи и други преселници отвъд Дунава в Бесарабската област, с приложената ведомост на окръзи, отредени за поселяването им», от 29 декември 1819 г. правата и привилегиите, които дотогава са били предоставени на чуждестанните колонисти, поселени в Новоруските губернии и в Бесарабия, сега са се разпространили и върху българските бежанци и други православни преселници отвъд Дунава.

Тази царска грамота е била обнародвана на 12 май 1820 г. от попечителя на българските преселници С. Малевински в присъетвие на кметове и представители от всичките създаващи се 57 селища. Ето как описва А. Скалковски това забележително събитие от живота на вчерашните бежанци, извършило се в църквата на с. Табаки: «Българското общество, трогнато чак до сълзи, желяейки да докаже своята искрена радост, а също така благоговение пред царската милост, е решило: на мястото на бедния храм, в който то е получило своята грамота, да се изгради събор за сметка на българския народ, поселен в Бесарабия, в който те, техните деца и внуци винаги биха могли да благодарят Бога за спасението си от окончателно разоряване и унижение и да се молят за щастие на Русия...». Имаше решение този скъпоценен документ да се пази вечно в олтаря на същата църква.

Преселниците, изтръгнали се от робската неволя отвъд Дунава, в течението на 10-15 години са построили 82 добре планирани и благоустроени селища, превърнали са пустинните Буджакски степи в плодородна житница, посадили са прекрасни лозя и градини, зеленчукови градини и горски плантации, сложили са основите на съвременното земеделие.

На живописния бряг на езерото Ялпуг, на три версти от с. Табаки, беше основано централно българско поселение, гр. Болград, което е станало административен, търговско-занаятчийски и културен център на цялото бесарабско-българско население.

Тъй като са дали клетва да построят великолепен събор, българските преселници в Бесарабия още от първия ден са пристъпили към събирането на парични средства и други пожертвования за неговото изграждане. В това бяха приели участие и две молдавски поселения и едно украинско, също получили права на колонисти и влезли в състава на бесарабско-българско население.

След усвояването на вековната целина, разширяването на земеделието и животновъдството, развитието на традиционни български занаяти, все повече продукти и изделия на заселниците започват да постъпват на бесарабски пазар и извън него. Материалните възможности на българските преселници укрепват. Към началото на 30-те години са били събрани достатъчни парични средства и материали за изграждането на Събора.

Обществеността на българските колонии активно е обсъждала въпроса за построяването на своята главна църква.

Председателят на Попечителния комитет за чуждестранните преселници в южните краища на Русия Иван Никитич Инзов (главен «виновник

на тяхното благоденствие», «който бе дал на преселниците новия живот в тяхното ново отечество») и управителят на бесарабските български колонии Михаил Бутков са взели под внимание желанието на българите да построят не обикновена църква (такава бяха изградени или пък са се изграждали във всички колонии), а величествен храм-паметник, който пред целия свят би свидетелствал за тяхната благодарност към Русия за настаняването им по свободните земи на Бесарабска област и в който те биха могли да благодарят на Бога за освобождението си от чуждоземното иго. Можем само да предполагаме, че някои от българските търговци и свещеници, преселили се в Кишинев, Одеса, Болград и Комрат са били в Цариград, преименуван от османците на Истанбул, и са видели величествения храм на Света София. Пък висшите граждански и духовни сановници от Бесарабия и Новоруския край, вероятно, също са имали представа за Събора на Света София в Киев и Исакиевския събор в Санкт-Петербург. Тъй или иначе, обаче както изглежда, и тези храмове-паметници са имали предвид хора, които решавали въпроса за това, на кого да поръчат проект на Болградския катедрален събор. Изборът бе паднал върху известния руски архитект Аврам Иванович Мелников.²

За наблюдение върху изграждането на Събора е била образувана Строителна комисия, в състава на която бе въведен и 17-годишният Димитър Кирилович Минков, син на кишиневския българин Кирил Минков, търговец от втора гилдия.³

Към лятото на 1833 г. проектът на храма Христа Спасителя е бил занесен в Кишинев. Старшият на българските колонии, протоиерей Василий Пуришкевич, е запознал архиепископ Кишиневски и Хотински Димитрий с проекта. Бесарабският владика с резолюция е благословил началото на строителството.

На 29 юни 1833 г. в центъра на младия град Болград на голям (14,5 хил. кв. м) квадратен площад И. Н. Инзов и протоиерей Василий Пуришкевич са положили първите камъни във фундамента на трипрестолна каменна църква в името на Преображение Господне, Събора на Предтеча Йоан Кръстител и Събора на Архангел Михаил.

Строителството траяло малко повече от 5 години. В работите по изграждането на храма са приели участие над 10 000 работници от преселниците. Материали за строителството (варовик, ломен камък, алабастър, вар) са закарвали от кариерите, открити в българските колонии Девлет Агач, Ташбунар и наблизо до Болград. Цветни мраморни плочи са били купени зад граница. Металически решетки, варак, цветно стъкло, кръстове, камбани са били купени и докарани от Москва, Тула и други места на вътрешни руски губернии.

Върху мощен фундамент под земята и над нея след 5 години се е издигнала величествена, грандиозна постройка. Изграждането на храма в завършен вид е струвало на българските преселници 750 000 рубли на асигнации.

На 12 октомври 1838 г. старшият на българските колонии Александър Савицки сменил на този пост В. Пуришкевич, изпратил на архиепископ Кишиневски и Хотински, Димитрий (Сулима) рапорт, в който е докладвал за завършването на църквата и го е молил да я освети. При това, той е съобщавал, че в енорията на тази църква има 598 селски домакинства и в тях 2395 души от мъжки пол и 2230 от женски; при нея служат 1 протоиерей, 2 свещеника, 1 дякон, 2 псалта и 2 клисаря, от които 2 свещеника и 1 псалт живеят в собствените им къщи, а другите — в отредените за тях квартири. Към църквата са били прикрепени 240 десетини коситбени и орни земи.

Към рапорта е бил приложен Опис на църковните принадлежности и всичкия имот на тази църква. Смятаме, че за всеки православен християнин ще бъде интересно, как е изглеждала църква отвътре и отвън, преди осветяването ѝ. Ето какво ние научаваме от този опис.

Църквата е трипрестолна, каменна, със също такъв купол и две кулови камбанарии от западната страна; покрита е с ламарина и боядисана със зелена боя, върху купола и камбанарите са три желязни кръста, покрити с варак. От външната страна църквата е измазана и белосана, а вътре хубаво изписана с бои; тя има 4 врати за влизане и под камбанарията още 3; в долния кат са 20 големи прозореца с желязни решетки, в купола — 12, а пък в камбанариите 2 малки кръгли прозореца.

В църквата са три странични олтаря: първият — в името на Преображение Господне, вторият — в името на Събора на Йоан Предтеча и третият — в името на Събора на Архангел Михаил. Във всеки страничен олтар е бил направен Престол, украсен с полуброкатни цветни индитии с газови кръстове, а трапезите — със свилени покривки от малинов и светлосин адамаск.

За всеки Престол е имало Евангелие в червено кадифе и в сребърна рамка, позлатена с финифти с Московския (1) и Киевския печат (2); кръст на престолен сребърен и позлатен в подножието с финифти; сребърен и позлатен ръчен кръст; сребърна и позлатена гробница с финифти; сребърни свещници (4, 2, 2); памучни покривала за Престола.

Жертвеници. За всеки от тях: облеклото полуброкатно (атлазно, виолетово, жълто), полукадифена цветна покривка за тяхното покриване; сребърна позлатена чаша; сребърен позлатен дискос; сребърна позлатена звезда; сребърна позлатена лъжица; стоманено копие с дръжка от слонова кост; тенекена посребрена дароносица (в първия страничен олтар); сребърна чинийка за подаване на топлота (в първия и втория страничен олтар); на стената до жертвениците е проскомидиев лист в рамката под стъкло; аналогии за служебника при Престолите, облечени в полуброкатна и свилена тъкан, а при тях — Служебник с Киевски печат от голям и малък формат. На стената, вляво от жертвеника (в първия олтар) — икона върху платно Разпятието на Спасителя, а вдясно от него — икона Покривалото на Света Богородица; във втория олтар срещу Престола от източната страна — образът на Светата Богородица, над

жертвеника — икона Възкресението Христово, а от дясната страна — икона Тримата Светители; в третия пък олтар срещу Престола към изток (от южната страна) — Успението на Богородицата и от южната — Отсичането на Главата на Предтеча. От северната страна на средния олтар е разположена клисарня. В нея има: 3 сребърни кадилници, 2 бакърени кадилници, сребърен, позлатен отвътре съд за топлотата; кафеник; щипци за почистването на свеци; казан за подаване на топлотата и друг дребен инвентар.

От южната страна на средния олтар е наредена ризница. В нея се намира скрин с четири отделения, в които са пазили ризи; фелон от златния бродат, обграден с газ и имащ кръст и звезда като апликация; полубродатен фелон със златни цветя по зелена тъкан, обграден със златния газ с пришит по рамената кръст, а също така още 10 ризи — бродатни, полубродатни и кадифени с жълти, червени и други цветя, обградени със златен газ, със също такъв кръст и звезда.

За облеклото на свещенослужителите също така е имало: 7 подризника от коприна и памучно кадифе (бели, тъмносини, червени), обградени с цветни галуни; 6 разноцветий епитрахила — от златен бродат, от памучно кадифе и полубродатни, обшити със златни и бели, галуни, със също такива кръстове. Освен това, тук е имало 19 двойки поръчи за свещеници от златен бродат, полубродатни, от кадифе и черно памучно кадифе — за дякони; 10 колана (полубродатни бели, жълти, виолетови, черни с цветя по тях); 5 набедреника (от златен бродат, полубродатни, от памучно кадифе със златен газ и галуни); 10 стихаря с орари (полубродатни); 15 покривки (от златен бродат, от червена материя, от черно памучно кадифе и полубродатни).

Също тук се е намирал шкаф за пазенето на различни църковни принадлежности (блюдото за вечерня, чашата и кръст за освещаване на вода, ръсило — всички изделия са посребрени, бронзови венци с финифти и др.). В тенекиена кутия са се пазили кристални съдове за свето миро и елей, сребърни табли за поднасянето на просвири по времето на проскомидии. За молебни са се използвали два киевски килима и един турски.

В книжния шкаф са се пазили метрически книги (1825-1838 г.), подвързани в 14 тетрадки, а също така изповедални списъци (1825-1838 г.) в 14 тетрадки. Сред 137 названия на книгите са се намирали тълкувания на Евангелието, беседи, поучения, проповеди, псалтири, служби, молитви, месеослови, катехизиси, кратки помагала по четенето на Священото писание, наставления, поучителни слова, християнски книги за първоначалния превод на Священото писание на славянски език и много други.

В църквата се намира дървен иконостас, великолепно украсен с позлатена резба, с такива също ангелски ликове в трите отделения, в които има три Царски врати, четири отворни и една южна. В първия му ред са иконите с изображенията на: Спасителя, Богородицата, Преображението Господне, Константин и Елена, Покривалото на Богородицата, Александър

Невски, Възкресението Господне, Сергей Радонежски, Светителя Митрофан, Светил Спиридон, Рождеството Господне, Великомъченик Георги, Събора на Архистратиг Михаил; по вратите са икони на Архангелите Михаил, Гавриил, Рафаил и Уриил. Общо взето, на иконостаса са 18 икони.

В горния ред са разположени 24 икони с изображенията на: Влизането в Ерусалим, Молението във Въртоград, Обрязването Господне, Богоявлението Господне, Неръкотворен Образ на Спасителя, Отсичането на главата на Предтеча, апостолите Петър и Павел, Тайната Вечеря, Светата Троица, Влизането на Богородицата в Храма, Въздигането на Честния Кръст, Сретението Господне, Събора на Архангел Гавриил, Съшествието на Свети Дух и четири икони, изобразяващи страстите Христови; в страничните киоти са иконите: 40-те мъченици, Обретението на главата на Предтеча, Тримата Светители, Йоан Богослов, Симеон и Ана. При първите Царски врати и катаметасмите са от малинов адамаск (1), а в странични олтари при вратите те са от светлосин адамаск (2).

При тези врати са закачени 6 икони, а пред тях в долния ред има 14 сребърни кандила, пък горния ред пред Тайната Вечеря — 1 кандило и в олтарите пред иконите — 5 кандила.

Пред иконостаса са наредени 12 големи бакърени посребрени свещника и в олтарите са още 3. За 24 храмови и празнични икони, подредени на стената към северната и южната страни от иконостаса са разположени 3 дървени тетрапода, украсени с позлатена резба. За четенето на Евангелието аналоят е бил покрит с полуброкат по раиран атлаз, а за четенето на Псалтири — със свилена тъкан. Първото паникандило е за 27 свещи, пък второто, третото и четвъртото — за 18 свещи всяко от тях.

В църквата има два дървени боядисани клироса. В първия са се пазили книги — 52 заглавия, сред които са дяконски служебници на руски език — 2, на молдавски език — 2; Новият Завет на руски език — 1 и на молдавски — 1; часослов — 3; акофисници с Киевски печат в 4 книги — 4; Църковният устав — 1; Поучения с Киевски печат — 2; молебници на руски език — 1; на молдавски — 1; книжници за поминуване на войници, убити на бойното поле — 1, на молдавски — 3; книжници за служба на Великден; минеи — 8; октоих — 1; Апостол — 1; триоди — 2; требници — 2; служба на Йоан Войник; Ермолай потни; редица на служби, молебени книжници, молебени песнопения и др.

До десния клирос е стояла дървена маса за благословението на пити, покрита с цветно памучно кадифе; кръст дървен за церемонии, хубаво изписан; хоругви от червено сукно, обградено с ресни и пискюл — 1 и с изписани върху платно икони — 5; бакъри за кръщаване; Пореден списък на високотържествени и Викториални дни в рамка под стъкло — 1. В предната част на църквата са разположени две големи икони: Атанасий и Кирил и Антони Печерски; Св. Пророк Илия — и двете в позлатени рамки, а също така 6 малки икони от различен размер. Пред споменатите икони са наредени големи бакърени посребрени свещници и сребърни кандила.

При входа в църквата е била разположена масичка с 4 чаши върху нея: за парите, спечелени от продажбата на свещите, кесийна, за доброволно подаяние и сиромашка. Под камбанарията, вляво от входа в църквата, е било келерче, в което е стоял сандък за свещи, окован с желязо, с вътрешна брава.

В камбанарията е имало 5 камбани: теглото на първата е 61 пуд и 2 фунта (976 кг 800 гр), на втората — 5 пуда и 4 фунта, на третата — 2 пуда и 26 фунта, на четвъртата — 1 пуд и 25 фунта, на петата — 29 фунта (2 кг 600 гр).

Описът съдържа 328 наименования на църковните принадлежности и имущество, като общото им количество е 626 единици. Сред тях са 61 икони, 79 позлатени и посребрени предмети (гробници, кръстове, чаши, лъжичи, свещници и др.), 223 книги от Евангелието и от Правилата за продажбата на свещите, скъпоструващи облекла за свещенослужители и други.

Тези сведения от Описа впечатляват дори съвременния читател. По красотата и величието си Съборът в Болград не е имал равен на себе си и не само в Бесарабска област, а и в цяла Южна Русия.

В началото на септември 1838 г. управителят на българските колонии в Бесарабия М. Бутков е изпратил покана на архиепископ Кишиневски и Хотински Димитрий да освети току-що изградения храм Божи. В своя отговор от 22 септември владиката е съобщил за своята готовност да задоволи убедителната молба на цялото българско общество.

Главният попечител на българските преселници, председателят на Попечителния комитет за чуждестранни преселници в южните краища на Русия, генерал Иван Никитич Инзов, под чието ръководство руските архитекти и инженери заедно с българските работници са издигнали този великолепен храм, живо се е интересувал от процеса на подготовката за неговото тържествено осветяване. Изпълнявайки неговите указания, М. Бутков предварително бе изпратил съобщения във всички поселения на бесарабско-българско въдворение, където е бил посочен денят на осветяването на църквата, известия за предстоящото събитие са били изпратени също така и на длъжностни чиновници от съседни градове. В гореспоменатия рапорт се е запазила приписка, направена от ръката на архиепископа Димитрий, със следното съдържание: «19 октомври 1838 г. Посочената тук църква на Преображението е осветена от мене на 15 октомври, а страничните ѝ олтари — на Йоан Предтеча на 17 октомври и Михаиловски на 18 октомври. Д. А. К. и Х.»⁴

Това тържество се е състояло при огромно събиране на болградското население и многочислени групи на богомолци от всички 82 български колонии в Бесарабия, голяма свита от високопоставени сановници, почетни гости от Кишинев, Измаил и Рени, при участието на И. Н. Инзов и в присъствие на знаменит арменски архиепископ, по-късно патриарх Нерсес. Празнуването по този повод, почерпване и игри, толкова любими на българите, са траяли четири дена.

След 100 години, през 1938 г., българският професор К. Иванов е писал за това събитие: «Много други преселници бе приела Русия в Бесарабия и в Южна Русия — немци, французи, гърци, арменци и т. н. На много от тях са били дадени и повече блага, отколкото на българите. Обаче само българите са усетили движение на душата да изразят голяма благодарност по отношение към Русия. И с това те са доказали, че чувството за благодарност, най-хубавото качество на човешката душа, те притежават в най-висока степен».

Преображенският събор в Болград и Болградската гимназия, открита след 20 години по инициатива и със средствата на българските преселници, в миналото са имали значение не само за бесарабските българи, но и за целия български народ, изиграли са изключително важна роля в културното му развитие.

Като е искал да изрази своята признателност към руския народ за освобождаването си от османското иго (1878 г.), през 1904-1912 г. българският народ е издигнал в центъра на своята столица, гр. София, величествен храм-паметник «Александър Невски», изграден по проект също така на руските архитекти А. Н. Смирнов и А. А. Яковлев, съвместно с българските архитекти П. Момчилов и И. Миланов.

Да пожелаем на тези храмове Божии още много десетилетия да бъдат подслони, духовно укрепващи българите както в метрополията, така и в Южна Бесарабия.

БЕЛЕЖКИ

¹ НАРМ. Ф. 208, оп. 2, д. 2459, л. 1-10.

² Аврам Иванович Мелников (1784-1854). През 1818 г. съвместно със скулптора И. П. Мартос е изпълнил паметник «Минин и Пожарски» в Москва, през 1830-1834 г. в Нижни Новгород е построил Преображениен събор «в древния стил», в гр. Одеса — комплекс от сгради на Приморски булевард и паметник «Ришилие» (заедно с И. П. Мартос) в средата на 30-те години на XIX в. той построява събор в Кишинев, през 1840 г. — събор в Псков. Започвайки от 1831 г., е ректор на Академията за изкуствата.

³ Синът на кишиневския българин, търговец от 1 и 2 гилдия Димитър Кирилович Минков се е занимавал с търговия, започвайки от 1837 г. При създаването на Строителната комисия за издигането на Преображенския събор в Болград той е бил включен в нейния състав и използван за изпълняване на различни поръчения, свързани със строителството на Храма. След завършването на строителството, Попечителният комитет беше му изразил своята признателност за неговото усърдие в работата. (Вж.: НАРМ. Ф. 75, оп. 1, д. 1976, л. 1-6).

⁴ Д. А. К. и Х. — Димитрий, Архиепископ Кишиневски и Хотински.